

הקב"ה (האדם) והתפילה / מתי לאופר

תפיסת התפילה הנפוצה הינה אדם הפונה אל בוראו כיצור נברא. האדם שואף לעלות למעלה בתפילתו. הוא רוצה להרגיש, להתחבר ואף לדבוק וזאת כאשר הוא מתקשר עם ריבונו של עולם דרך מילים, ניגון, ואפילו בכי ורגש.

חויית התפילה בדרך כלל היא של האדם המרגיש מדבר ומייצג את עצמו אל מול ה' יתברך. האדם ממקומו הוא – בין אם זה בבית הכנסת, בין אם זה מאמצע היער במהלך התבודדות, ובין אם זה מהסלון בביתו, נמצא משתף את הקב"ה מעולמו שלו והקב"ה הנמצא שם במרומים שומע אל תפילתו ונענה או לא ע"פ החלטתו.

כך לפחות תפסתי את התפילה. אך בכדי להבין את 'מי השלוח', הייתי צריך להיות מוכן לוותר על תפיסה זו. על התפיסה ה'קלאסית' המתארת כי האדם נמצא במקומו ואילו הקב"ה נמצא אי שם רחוק, על ההבנה כי הקב"ה הינו ישות נפרדת לחלוטין מהאדם.

החידוש אולי הכי גדול של החסידות כולה הוא נוכחות הקב"ה בעולם בכלל ובאדם בפרט, וכמו שכותב האדמו"ר הזקן - יש באדם "חלק אלוהה ממעל ממש". האדם כבר לא עומד מול הקב"ה כעצמאי נטו, באופן אבסולוטי, אלא יש בו, באדם, חלק של הקדוש ברוך הוא.

עצם אמירה זאת לבדה הינה חידוש מרחיק לכת של החסידות, אבל הייתה דמות שלקחה את התפיסה החסידית הזאת צעד קדימה, הלא הוא בעל 'מי השלוח', רבי מרדכי יוסף ליינר, או לפי כינויו – "האיז'ביצר". האיז'ביצר הבין שלא רק שהקב"ה שוכן בתוך האדם אלא הוא פועל על האדם תוך שהוא שוכן במקום יסודי יותר בתוכו – בליבו.

המאמר הבא בנוי על סמך הבנה זו, ועל השלכותיה על תפילתו של האדם.

אני מרגיש צורך להדגיש שאינני מתיימר לסכם את כל תורת התפילה בספר מי השלוח. ישנם כמה דרכי תפילה בספר זה, לקחתי דרך אחת ובניתי האמור להוות ליווי דרך שבילי הספר על מנת שהקורא יוכל להבין באופן נהיר יותר את תפיסתו של רבי מרדכי יוסף ליינר אודות תפילת האדם.

פתיחה

ברוב תורתו על התפילה, מתייחס האיז'ביצר לתפילה כתפילת בקשה, תפילה שהיא לא בהכרח מתוך תפילת העמידה הקבועה אלא כתפילת בקשה של האדם הבא להתפלל באופן ספונטני לקב"ה. תפילת בקשה היא פשוטה, האדם מבקש מהקב"ה למלא רצון או חסרון כל שהוא שעלה בליבו. לא נעמיק כרגע בשאלה האם בקשתו היא לגיטימית או לא, אלא בשאלה איך תפילה אמורה להיתפס אצל המתפלל. כלומר להסביר את חוויית התפילה של המתפלל האידיאלי מתוך ספרו 'מי השלוח'.

ברצוני להתחיל דווקא בקטע שקריאתו מציגה תפיסה יחסית מסורתית. למען האמת, אם הייתי פותח את מי השלוח בפעם הראשונה בקטע הבא, הייתי קורא ויוצא שמח וטוב לב, ולא הייתי חש צורך לשוב לעיין ולהעמיק בספר זה. כולי תקווה כי אחרי המהלך השלם נוכל לחזור על אותו הקטע ולראות בו את העומק הטמון בו.

בפרק קמ"ה בתהילים, כותב בעל המזמור את הדברים הבאים " ... ואתה נותן להם את אוכלם בעתו. פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון."

את הפסוקים האלו אני אומר שלוש פעמים ביום, ואף פעם לא חשבתי על הבעיה הלשונית הנמצאת בפסוק. רצף המילים "פותח את ידך" מבלבל מבחינה לשונית; לכאורה היה צריך לכתוב אחת משתי האופציות הבאות: או פתח את ידך – בגוף שני בלשון בקשה, או פותח את ידיו – בגוף שלישי בלשון תיאור שבח לבורא.

בעל המזמור בחר לכתוב דווקא "פותח את ידך". האיז'ביצר הבחין ב'טעות לשונית' זו, ודרש שכוונת בעל המזמור היא שיש שני צדדים למטבע: יש את האדם, ויש את הקב"ה, ושני צדדים אלו פועלים יחד.

כאשר לאדם המתפלל יש חיסרון כלשהו, והוא מתפלל לקב"ה על אותו הדבר עליו להבין כי הוא בחינת עני. אין לו את היכולת להשלים לעצמו את המציאות שהוא חפץ בה, ואילו רק לקב"ה יש את היכולת למלא את חסרונו. ואז קורה החידוש אותו מתאר מי השילוח, ובלשונו – "אז נותן לו השי"ת את מחסורו". ולא רק זה, כאשר האדם מבין שהקב"ה הוא הממלא את חסרונו, הקב"ה ישפיע מטובו לא רק עליו, אלא על כל העולם – בזכותו. לכן נראה, שכאשר בעל המזמור כתב "פותח את ידך", הוא התכוון לזה שהאדם הוא-הוא הפותח את ידיו. אני (המתפלל) פותח את ידך (של הקב"ה).

לכן העני פותח את ידיו של הקב"ה (כביכול) ע"י תפלתו שהוא בלב נשבר מעורר לפתוח ידיו של הקב"ה שישפיע מטובו לבריותיו... ולכן העני שמכיר שמקבל מהשי"ת ביכולתו לפתוח ידיו של הקב"ה (כביכול) שמשפיע שפע לכל העולם בעבורו וזה פותח את ידיך קאי על העני שהעני פותח את ידיו של הקב"ה (כביכול).

הדברים של האיז'ביצר בקטע זה הם נפלאים. כאמור, גישה זו הנה אחת ובסיסית בתורת האיז'ביצר.

חלק ב: האדם, הקב"ה והתפילה.

לאורך הלימוד ליוותה אותי שאלה, ושאלה זו אף גדלה מפסקה לפסקה, מהי הדינמיקה בין המתפלל לקב"ה כפי שתופס האיז'ביצר? באופן פשוט יותר, עסקתי בשאלה מה תפקידו של האדם, מה תפקידו של הקב"ה, ומה היחס ביניהם המאפשר את התפילה.

בחלקים ננסה להבין את הדינמיקה בין שלושת החלקים ולקבל תפיסה מלאה של תפיסת האיז'ביצר.

רצון

מפני מה אני, 'האדם', בא להתייבב אל מול ריבונו של עולם ומפיל את תפילתי לפניו? כלומר, מה הסיבה שאני מתפלל?

לכאורה התשובה ברורה – האדם מתפלל בגלל שהוא חושב שהקב"ה יכול ואף רוצה להעניק לו את מבוקשו. רבים המקרים בהם ראיתי כי האיז'ביצר מתייחס אל חוויתו של האדם בתפילה מצד אחד ומהצד השני על הפילה המצטיירת מנקודת מבטו של הקב"ה. נקודת מבטו של הקב"ה על התפילה נראית אובייקטיבית ביחס לתפילה ואילו חווית המתפלל נתפסת כאשליה כלפי האמת. נשאלת השאלה מה קורה "באמת", באופן אובייקטיבי - אלוהי? כלומר, האם יש משהו המתרחש מאחורי הקלעים?

לפי דרשה של הרב על פרשת מקץ נראה שאכן מתרחש משהו שהאדם לא חווה בצורה מודעת. בתיאור יציאת יוסף מבית הסוהר הוא מסביר כי "בלילה ההוא" (לפני שיצא מבית הסוהר) "גדלה צעקת יוסף... ותיכף השיג ישועה." לכאורה הדבר פשוט מאוד - יוסף התפלל אל הקב"ה וביקש ממנו להושיע אותו, והקב"ה נענה לתפילתו. כך לפחות נראה רצף האירועים לאדם הפשוט - יוסף התפלל =

הוא השיג ישועה. אמירה זו נראית נכונה, ולו בגלל שכך האדם חווה את המציאות באופן פשוט, אך הרב מוסיף רובד נוסף מעבר לחוויית האדם - "כי כך הוא מידותיו של הקב"ה, טרם אשר יתן הישועה מביא בלב האדם צעקה". כלומר עוד לפני שהאדם צריך לקבל ישועה, הקב"ה דואג לכך שהוא יתפלל על כך.

חידושו של הרב כאן מרחיק לכת. הוא שובר לרסיסים את הרעיון כי האדם עומד בפני עצמו, כישות נפרדת, אל מול הקב"ה. האדם כבר איננו אדם נטו, יש התערבות אקטיבית של הקב"ה בעולם הפנימי שלו, למרות שהאדם אכן חווה את הצעקה כרצונו האישי הנובע מממנו, האופן עמוק אין הדבר כזה.

זהו רעיון יסודי בתפיסת האדם של האיז'ביצר - הקב"ה נוכח בתוך האדם עצמו, וגם משפיע באופן ישיר על האדם ואף על רצונותיו. הקב"ה חודר לפרטיות של האדם.

תפיסתי אודות נוכחות הקב"ה באדם לא הייתה כזו, בלשון המעטה. התפיסה איתה גדלתי הינה כי הנשמה (חלק אלוקה ממעל) אכן נוכחת בתוך האדם, והיא גורם משמעותי באישיותו, אבל היא לא שולטת עליו בשום צורה, יותר אורחת מאשר בעלת הבית. אך כאמור, פה מצטיירת תמונה אחרת. הקב"ה פועל בצורה אקטיבית על האדם ובתוכו.

יוצא מהבנה זו כי אין האדם מתפלל על רצונו באופן ישיר אלא הקב"ה הוא הנוטע בתוכו את הצעקה, את התפילה אליה הוא חפץ.

"כי כך הוא מידותיו של הקב"ה, טרם אשר יתן הישועה מביא
בלב האדם צעקה"

שאלה גדולה מתעוררת בעקבות הבנה זו, עד איפה הקב"ה לוקח את השפעתו על האדם? והאם נותר משהו מהאדם עצמו, באופן ישיר וטהור?

ואם כן, מהו אותו המקום?

לפני שנענה על השאלה הזאת, יש צורך בהעמקה נוספת. בעקבות ההבנה כי האדם כבר אינו עומד בפני עצמו, עלינו להגדיר באופן ברור מה מתרחש בעולם.

אנו נוטים לחשוב ובצדק שהדרך בה אני חווה את העולם מתארת באמת את הקורה בעולם. וכי אין דבר אחר הקורה מאחורי הקלעים. לדוגמה: כאשר אני רוצה לפקוח עיניים, ואני פוקח עיניים - אין סיבה לחשוב שיש משהו אחר חוץ מרצוני שלי אשר גרם לדבר זה לקרות.

האיז'ביצא טוען שלמרות שככה אנו חווים את העולם, לא כך מתרחש בעולם באופן אובייקטיבי. האדם חווה את העולם בעיניים סובייקטיביות, אבל מתרחש דבר אחר.

מחשבה

בדרשתו על פרשת וישב מסביר הרב באופן ברור את הדינמיקה של המתרחש בעולם. במילים של הרב:

"ובאלו הפרשיות מלמד אותנו הש"י אשר המעשים הם מיד הש"י..."

כוונתו בזה היא שכל מה שהאדם עושה בעולם מבחינה מעשית, אינו בידו אלא בידי הקב"ה. אבל ה', על פי הרב, לא שולל מהאדם לחלוטין את קיומו, אלא הוא ממשיך ואומר.

"והמחשבות הם מצד האדם"

אין בכוחו של האדם לעשות במציאות מאומה, הכול - הקב"ה. אבל דבר אחד נותר לאדם - המחשבה.

המחשבה היא הדבר היחיד שאינו ברשות הקב"ה. אם נאמר שכוונתו ב"מחשבות" היא על עולמנו, אזי עולה השאלה – אם העולם הפנימי הוא "מצד" האדם, אז למה הקב"ה נוטע בתוכו רצונות כמו שראינו?

דינמיקה כזאת של התפילה כמעט מבטלת לחלוטין את האדם. אמנם האדם מתפלל, אך הוא אינו בא לידי ביטוי. רק הקב"ה מתבטא דרך כל רצונותיו ומעשיו של האדם ובסופו של דבר אין האדם שולט בהם כלל. עם זאת כאמור, לא יכול להיות שהאדם לא יבוא לידי ביטוי בדרך כלשהי, אחרת לא הייתה סיבה להתפלל. הרב לא משאיר אותנו בידיים ריקות, ובצורה מסוימת ומאוד מצומצמת עונה - האדם בא לידי ביטוי באופן ישיר.

בדרשתו על פרשת ראה תוך קריאה מדוקדקת אפשר להבין מהו אותו מקום של האדם בתפילה:

כי אם אל המקום אשר יבחר וכו' - בזה נלמד לאדם דרך התפלה איך להתפלל לה' כמו דאיתא בגמ' יכון את לבו כנגד בית קדשי קדשים, היינו כשאדם ירצה להתפלל יראה מתחילה אם הדבר שרוצה להתפלל עליו הוא רצון הש"י...

זה פי' יכון את לבו כנגד בית קדשי קדשים - ובזה ידע כי רצון הש"י הוא, אם יראה שלבו מלא תפלה ושפתותיו מלאים תנוכה - יבין כי מאת ה' הוא.

לאדם יש אחריות בתפילה. האחריות הזאת היא להיות מכוון כנגד מקום קודש הקודשים, והדרך לעשות זאת היא לראות, להסתכל פנימה ולהרגיש מה באמת קורה בתוך ליבו. אם יראה שלבו מלא בתפילה, אז הוא ידע שזה מאת הש"י. וזאת אתה יכול לראות.

לכאורה, נראה שנשאר לאדם כל כך מעט בהתרחשות הזאת ולה אנו קוראים 'תפילה'. אין מצד האדם שום פעולה, שום הווייה, אלא הכל הוא הקב"ה, ואילו מה נשאר לי? אם אני לא שולט על הרצונות, נחזור וננסה להבין מה הייתה כוונת הרב שאמר שהמחשבות הן מצד האדם? לפי האמור כאן יש לאדם דבר אחד, והוא - לראות.

מה זאת הראייה הזאת? איזה ביטוי יש לה? איך האדם מתפלל דרך הראייה, או חווה את התפילה דרכה? אפשר לקרוא את הדברים ולרצות לזרוק את הספר. מה מותר הרב מתפילתי שלי? בזו מסתכמת התפילה? האמת היא, שכן, באמת בזו מסתכמת התפילה ע"פ האיז'ביצא.

לפי דעתי, אין רצון הרב להפחית את האדם או לתת לו להרגיש חסר תועלת. אני חושב שהרב שם את הדברים על השולחן באופן כנה. להגיד את האמת, אני לא רק חושב שהרב אומר דברי אמת אלא אני מרגיש שיש בי צד שבעצם חווה את העולם מתוך התודעה הזאת ("ראיית" העולם).

כשהתייעצתי עם הרב חיים במהלך כתיבת הדברים הוא קטע אותי ושאל – 'נו באמת, מתי, אתה אומר לי עכשיו שאתה חווה את החיים שלך כמו שהאיז'ביצר כותב? מה, אתה לא מרגיש שאתה באמת שולט על המעשים שלך? אתה לא מרגיש שאתה מחליט לעשות מעשה ועושה אותו בעצמך?' אבל עמדתי על טענתי.

אחרי שלמדתי את הדברים - קצת השתגעתי. יצאתי מדעתי. ניסיתי בכוח לזרום עם הידיעה שאין מצידו שום אקטיביות כלל בתפילה, ושגם מה שאני רוצה ומבקש בתפילה בכלל לא נובע מאיזשהו רצון עמוק וישיר שלי אלא בא מהקב"ה שחודר לי למקום הכי עמוק, ונוטע בי את הרצון לבקש. אני לא חושב כי תמיד ניתן לחיות בתודעה זו. גם אם נתפוס כי זוהי אמת. איך אגיד לעצמי כי

איני עושה דבר? הרי אני המחליט אם ברצוני להתפלל עכשיו או לא, וכך באמת קורה. איך אחיה מתוך תודעה כי אין בידי כוח לפעול? אחרי זמן מה של מחשבות עמוקות וממושכות בעניין, הפנמתי את האמור לעיל - אני באמת חווה את העולם מתוך התודעה הזאת.

כדי להסביר את החיבור שלי אל דבריו, אני רוצה לספר סיפור אישי:

לפני כמה שנים, השתתפתי בתחרות בינלאומית בתחום ספורט מסוים. לאורך כל התחרות היה בראשי משחק אחד - המשחק המרכזי של שתי הקבוצות האירופיות שהגיעו לתחרות, משחק בין ישראל לאיטליה. כאשר סוף סוף הגיע יום המשחק, התרגשתי נורא. התכוננתי כמו שצריך, ישנתי טוב בלילה, אכלתי ארוחת בוקר בריאה ויצאתי ביחד עם הקבוצה לכיוון המגרש. לאורך כל המשחק הייתה תחרות נורא צמודה בין שתי הקבוצות - ממש הפרש של נקודות אחדות. לקראת רגעי הסוף של המשחק הפיגור היה של נקודה בודדה והתחלתי להרגיש את הלחץ. האוהדים מתחילים להרעיש יותר ויותר, וככל שהרעש גובר אני נלחץ יותר ויותר שרגע הכרעת המשחק יהיה בידיי. ואז הגיע הרגע, אני עומד על המגרש ברגעים האחרונים של המשחק עם הזדמנות לשים עוד שתי נקודות ולהכריע את המשחק.

וברגע הלחץ הכי גדול בחיי, ניצלתי את ההזדמנות והעלתי את הקבוצה ליתרון וכך נצחנו, ממש ברגע אחרון. איזה אושר! איזו שמחה מתחילה לרוץ בגוף! איזו חוויה נפלאה, אני אומר לעצמי. בחיים לא רוצה לשכוח את הרגע הזה, רק אל תיתן לרגע הזה לברוח! תעכל, תספוג, תחיה את הרגע. אבל הבנתי שאיני מצליח, כל רגע בא והולך כל כך מהר, אני לא מצליח להיאחז בו או לחיות אותו. אני חווה את הדברים, אבל הם חולפים כל כך מהר עד שאני לא מצליח להבין מה בעצם קורה. זה בא לידי ביטוי בכך שעד שאני מצליח לחשוב על מה שקורה, הרגע כבר עובר וחולף. פשוט לא הצלחתי להיאחז ברגע.

כשהגעתי למילים שהרב כתב לגבי פרשת וישב "ובאלו הפרשיות מלמד אותנו הש"י אשר המעשים הם מיד הש"י והמחשבות הם מצד האדם" אמרתי לעצמי - רגע, על מה הרב מדבר? נראה לכאורה כי דווקא דבר בסיסי הוא לחשוב כי אנחנו אחראים על המעשים שלנו.

אך כשלמדתי את הפסקה "יכוון את ליבו כנגד בית קדשי הקדשים", הבנתי כי חיי נראים ככה. התחושות שהרגשתי אחרי המשחק שלחו אותי לחשוב על העובדה שאין לי אפשרות, או אפילו יכולת, לשלוט על הרגע. כל דבר שאני עושה, חושב וחוה כבר עבר עוד לפני שהצלחתי לחשוב על מה שקרה, על החוויה או המחשבה, הכול כבר עבר מהר מידי. ואילו דבר זה רק השאיר לי משהו - מחשבה, חוויה. הבנתי שאין באמת דבר כזה הווה (הוויה מלשון הווה). אין לנו שום אפשרות להיאחזו ברגע אחד בודד, ובקשתי עוד לא רק להיאחזו ולעכל את הרגע אלא גם להניח שיש באפשרותי לפעול בצורה אקטיבית. אם אני לא מסוגל לחוות את ההווה כהווה, איך אני אמור להניח שיש באפשרותי לעשות מאומה באותו הרגע?

הכל בידי שמים, ולא רק במובן שאנו חיים ברובד מסויים ואילו הקב"ה מתערב לפעמים ודואג שדברים יקרו כמו שהוא רוצה. אלא, אין דבר בעולם הזה שהוא אמיתי במובן של מציאות כמו שאני תופס אותו, אלא אני רק חווה את העולם כאשר הוא כבר עבר. זה כאילו שהעולם מתנהל בשני מישורים, אחד - מה שבאמת קורה (הכל, אבל הכל בידי שמיים), ואילו השני - איך שאני תופס את מה שקורה. מה שבאמת קורה זה שהקב"ה הוא הכל, הוא הגורם לכל דבר הכי קטן לקרות ואילו לי נשאר רק תפקיד אחד - לחשוב, ובזה לראות, לחוות ולהרגיש את העולם.

השאלה שהנחתה אותי בכתיבת המאמר הייתה מה היחס שעליו דיבר הרב בין הרצון ובין המחשבה - כיצד מבטא האדם את עבודתו בתפילה? אם רק מחשבותי בשליטתי, אך את הרצון אני מקבל מהקב"ה, מה נשאר? מהי מחשבה בלי רצון? אני רוצה לטעון שמה שנשאר זה נוכחות, נוכחות שאינה פיזית אלא נוכחות של מחשבת האדם, של חווית האדם את הקשר שלו עם אלוקיו; וממילא, דרך אותה מחשבה האדם חווה את הקשר באופן שלם, באופן שבו הוא חושב, מרגיש וחווה את הרצון שלו להתחבר ולייחל לקב"ה. זה לא דבר קטן ש"נשאר" לנו אלא בעצם, באמת-באמת, אלו כל החיים; בגלל שאנו לא מסוגלים לשלוט, בגלל שאין בידנו באמת לעשות כלום - אלא הכל הקב"ה. אני יכול להגיד לעצמי שאני עושה את כל מה שאני באמת רוצה, אבל הכל הוא הקב"ה. ואני פה רק כדי לחשוב, ובתוך זה - לראות, ולחוות את הכל, בנוכחות מלאה. לסיום, אציע את קריאתו של דקארט על קיומו של האדם: אני חושב משמע אני קיים. העובדה היחידה שיש בעולם היא שאי אפשר להפריך היא, החשיבה שלנו. אולי כך ראוי לקרוא את דקארט אחרי קריאת מי השלוח - אני חושב, משמע, דרכו אני קיים.